

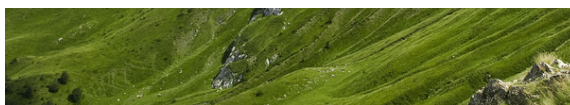
CRNA GORA

MINISTARSTVO ODRŽIVOG RAZVOJA
I TURIZMA

**Četvrti godišnji izvještaj o implementaciji
Nacionalne strategije održivog razvoja Crne Gore
za period od 01. januara do 31. decembra 2011. godine**

juna 2012. godine

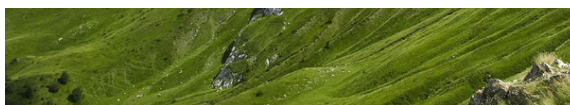

Sadržaj

1. Kontekst izrade Četvrtog godišnjeg izvještaja o sprovođenju NSOR-a.....	5
2. Proces, metodologija izrade i struktura Četvrtog godišnjeg izvještaja o implementaciji NSOR-a	6
3. Ograničenja u izradi Četvrtog godišnjeg izvještaja	8
4. Ocjena stanja sprovođenja NSOR-a za period 1. januara – 31. decembra 2011. godine	9
4.1. Opšti učinak	9
4.2. Opšti učinak po stubovima održivog razvoja.....	10
4.3. Postignuti rezultati za mjere koje je trebalo sprovesti do 2011. godine ili na godišnjem nivou	11
5. Opšti indikatori i trendovi održivosti razvoja Crne Gore.....	13
5.1. Pozitivni trendovi	17
5.2. Negativni trendovi.....	18
6. Perspektive i preporuke za dalji razvoj	23

1. Kontekst izrade Četvrtog godišnjeg izvještaja o sprovođenju NSOR-a

Kao jedna od prvih zemalja u regionu koja je otpočela proces institucionalizacije koncepta održivog razvoja u svoj državni sistem, Crna Gora je u proteklih deset godina postigla značajne rezultate u uspostavljanju pravnog, strateškog i organizacionog okvira za održivi razvoj. Ključni koraci se mogu grupisati u sljedeće etape:

- **2002.** godine osnovan je Nacionalni savjet za održivi razvoj (NSzOR), kao savjetodavno tijelo Vladi za pitanja održivog razvoja koje razmatra strateška dokumenta relevantna za dugoročni razvoj Crne Gore. Savjet, kojim predsjedava predsjednik Vlade, a čine ga predstavnici svih društvenih struktura, po proceduri razmatra i godišnje izvještaje o sprovođenju Nacionalne strategije održivog razvoja, prije njihovog usvajanja na Vladi.

- **2005.** godine uspostavljena je Kancelarija za održivi razvoj, koja je od juna 2011. godine integrisana u Ministarstvo održivog razvoja i turizma kao Odjeljenje za podršku Nacionalnom savjetu za održivi razvoj.

- **2007.** godine usvojena je Nacionalna strategija održivog razvoja Crne Gore sa petogodišnjim Akcionim planom (AP), kao krovni dokument dugoročnog razvoja koji kroz 24 oblasti daje konkretne mjere koje je neophodno sprovesti kako bi se realizovale svih pet vizija održivog razvoja Crne Gore - ekonomska, socijalna, ekološka, kulturna i etička.

- Samim tekstom Strategije propisuje se obaveza izrade godišnjih izvještaja o njenom napretku sprovođenja, u skladu sa čim su do sada pripremljena tri. Pripremom godišnjih izvještaja koordinira Odjeljenje za podršku Nacionalnom savjetu za održivi razvoj u Ministarstvu održivog razvoja i turizma.

- Prvi godišnji izvještaj (za period april 2007 – mart 2008. godine) Vlada je usvojila u oktobru 2008. godine,

- Drugi (april 2008 – septembar 2009. godine) je usvojen u decembru 2009. godine, dok je

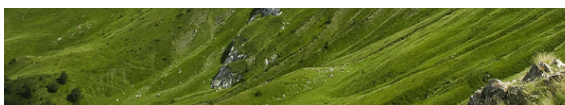
- Treći (oktobar 2009. do 31. decembar 2010. godine), usvojen u oktobru 2011. godine, čime je zaokružen trogodišnji period sprovođenja Strategije.

- U cilju pružanja dodatne sistemske podrške implementaciji NSOR-a, Vlada je 2010. godine usvojila Komunikacionu strategiju održivog razvoja Crne Gore (2011-2013. godine), sa Akcionim planom za 2011. godinu.

- U aprilu **2011.** godine, kao rezultat jednogodišnjeg procesa konsultacija sa državnim i društvenim partnerima, Vlada je usvojila novi Akcioni plan za sprovođenje NSOR-a za period 2011-2012. godine, kao što je to bilo i predviđeno samom Strategijom. Novi AP postao je osnova za dalje praćenje NSOR-a, odnosno za izradu Četvrtog i Petog godišnjeg izvještaja.

- Inoviranim Akcionim planom unaprijeđene su sve 24 oblasti, kroz izmjene o rokovima, nosiocima i indikatorima, čime su zadati ciljevi revizije u potpunosti ispunjeni.

Tekstom Strategije, nakon petogodišnjeg perioda, predviđena je korjenita ocjena njene implementacije, čiji je proces planiran za drugu polovinu 2012. godine, nakon Trećeg svjetskog samita o održivom razvoju, (Konferencije UN-a o održivom razvoju - Rio + 20), koji će se u junu ove godine održati u Rio de Ženeiru u Brazilu. Dvije glavne teme Samita su *zelena ekonomija u kontekstu održivog razvoja i iskorjenjivanja siromaštva i reforma institucionalnog okvira za održivi razvoj.*

Imajući u vidu značaj Samita, smjernice i zaključci Samita predstavljaju osnovu za dalji održivi razvoj Crne Gore koji će biti baziran na ozeljenjavanju ekonomije u ključnim sektorima, ali i za reformu institucija koje su nadležne za sprovođenje principa i standarda održivosti.

2. Proces, metodologija izrade i struktura Četvrtog godišnjeg izvještaja o implementaciji NSOR-a

Procesom pripreme i izrade Četvrtog godišnjeg izvještaja, kao i do sada koordinisala je Kancelarija za održivi razvoj (sada Odjeljenje za podršku NSzOR-u). Koordinacija, tj. sami proces izrade obavljao se u saradnji sa Radnom grupom Savjeta za praćenje i reviziju Nacionalne strategije održivog razvoja i oformljenim Međuresorskim timom za održivi razvoj, koji je od ove godine u cilju pospješivanja koncepta održivog razvoj prerastao u Koordinaciono tijelo za održivi razvoj. Ova dva radna tijela činila su Širi tim zadužen za izvještavanje o održivom razvoju. Koordinaciono tijelo broji 33 člana (imenovani predstavnici svih ministarstva i kabineta potpredsjednika), a od ove godine i predstavnik Zajednice opština Crne Gore, kao i dodatni predstavnik sektora za razvoj stanovanja Ministarstva održivog razvoja i turizma.

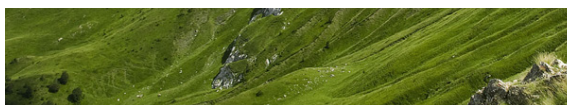
Pripremu, koordinaciju prikupljanja priloga, njihovu analize i pisanje Izvještaja vodio je Uži tim, koga su sačinjavale predstavnice Odjeljenja i koordinatorka navedene Radne grupe Savjeta. Proces se odvijao kroz tri faze:

1.unaprijeđenje metodologije praćenja implementacije kroz izradu novih i jednostavnijih formulara i smjernica za njihovo popunjavanje;

2.obrada i objedinjavanje podataka koji su u okviru popunjenih formulara dostavljeni od strane članova Koordinacionog tijela;

3.analiziranje stepena sprovedenosti Akcionog plana Strategije i sumiranje, na osnovu dobijenih podataka, pozitivnih i negativnih trendova održivosti razvoja Crne Gore koji su obilježili jednogodišnji izvještajni period.

Na osnovu ovakvog procesa, finalni tekst Četvrtog godišnjeg izvještaja o implementaciji NSOR-a ima šest poglavlja i daje prikaz progressa inoviranog Akcionog plana za period od 1. januara do 31. decembra 2011. godine. Kao i prethodni, ovaj Izvještaj sadrži i tri priloga: 1) Tabelarni dio koga čine popunjene tabele za svaku od 24 oblasti definisanih Strategijom, 2) Stepenu eutrofikacije i indikatori o zagađenju zemljišta, 3) Lista koordinatora koji su radili na pripremi Izvještaja.

U tabeli koja slijedi dat je pregled faza procesa izrade Izvještaja:

Aktivnosti (*I i II se odnose na prvu i drugu polovinu mjeseca)	Januar 2012.		Februar 2012.		Mart 2012.		April 2012.		Maj 2012.		Jun 2012.	
	I*	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
Imenovanja koordinatora			X									
Priprema metodologije	X											
Sastanak sa koordinatorima o načinu i dinamici pripreme Izvještaja		X										
Priprema pojedinačnih priloga			X	X								
Obrada pojedinačnih priloga					X	X	X	X				
Kompilacija Izvještaja									X	X		
Sjednica NSzOR-a i komentari ostalih društvenih aktera										X		
Finalizacija Izvještaja												X
Sjednica Vlade/usvajanje												X

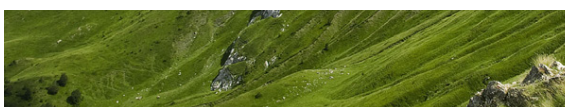
Kao i prethodne godine, metodologija izrade izvještaja pratila je preporuku NSzOR-a o izradi što konciznijih strateških dokumenata i izvještaja, kao i primjer dobre prakse Trećeg izvještaja. Stoga, i ove godine, izostavljeno je pojedinačno narativno predstavljanje aktivnosti svakog resora.

Koordinatori su imali zaduženje da kroz pripremljene formulare za resorne oblasti pripreme izbalansiran i objektivan prilog koji će realno sagledati progres u implementaciji Strategije, identifikujući i opisujući postignute rezultate, ali i analitički predstavljajući probleme i izazove. Jedna od novina je da su koordinatori za svaku od mjera imali zadatak da daju kvantitativnu ocjenu odnosno da popune podatke za indikatore koji su, tokom revizije, uvedeni za sve mjere AP-a.

Radi ostvarivanja što boljeg i konzistentnijeg uvida u ostvarivanje Strategije, status sprovedenosti svake od 236 mjera novog Akcionog plana trebalo je ocijeniti jednom od slijedećih šest kategorija: *sprovedeno u potpunosti; pretežno sprovedeno; sprovedeno u manjoj mjeri; pripreme; bez aktivnosti i odustalo se od sprovođenja mjere.*

Na osnovu dostavljenih podataka, napravljen je presjek stanja o implementaciji Strategije (predstavljen u vidu pozitivnih i negativnih trendova u poglavlju 5), odnosno sprovedenosti koncepta održivog razvoja u cjelini, koji, ukoliko se pristupi njihovom pravovremenom rješavanju, mogu da pruže korisne smjernice (poglavlje 6) za budući razvoj Crne Gore, naročito u oblastima u kojima se sada najviše zaostaje.

Za razliku od prethodna dva izvještaja, u ovogodišnjoj analizi, komparativna analiza sa prošlim učinkom nije bila moguća, jer se izvještaj radi na osnovu novog Akcionog plana i novo-definisanih mjera.

3. Ograničenja u izradi Četvrtog godišnjeg izvještaja

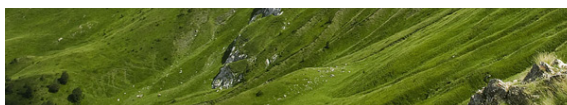
Ključni izazovi u sprovođenju Četvrtog godišnjeg izvještaja bili su osiguranje efikasne međuresorske saradnje kao i posvećenost koordinatora da, u prikupljanju potrebnih podataka, obave neophodne konsultacije unutar i između sektora svog resora kao i sa stručnim institucijama koje su u njegovoj nadležnosti. Dodatan problem predstavljalo je i izostajanje strateškog odnosno analitičkog promišljanja o sprovođenju mjera definisanih Akcionim planom, što je uslovljavalo dostavljanje šturih ili neprecizno definisanih podataka u pojedinim oblastima. Dodatna posledica takvog pristupa bio je i nedostatak dostavljenih informacija za pitanje *Izazova* sa kojima se koordinatori suočavaju u sprovođenju mjera. Za ukupno 11% mjera (27) u različitim oblastima polje *Izazova* je ostalo nepopunjeno, iako su predmetne mjere, u čak 85% slučajeva, uključivale kašnjenje u rokovima za sprovođenje.

Kao i u prethodnom Izvještaju, jedan od značajnih problema je nedostupnost ili nemogućnost dobijanja podataka za pojedine mjere, što je, najčešće, rezultat preklapanja odnosno nedovoljno jasno definisanih nadležnosti resora za određene oblasti Nacionalne strategije održivog razvoja (kao što su *zemljište, vode, more i obalno područje, reforma državne uprave i decentralizacija*).

Iako je prilikom revizije Akcionog plana jedan od prioriteta bio jasno definisanje pouzdanih i mjerljivih indikatora, i u ovom izvještajnom periodu generalno nedovoljno razvijeni statistički sistemi su predstavljali ograničenje u praćenju ostvarenog progressa. Kao način za prevazilaženje ovog izazova, naročito u kontekstu buduće izrade Petog godišnjeg izvještaja, koordinatori su imali mogućnost da daju predloge novih formulacija postojećih indikatora ili da uvedu nove indikatore. Ove izmjene su notirane u tabelarnom dijelu Izvještaja za svaki od pojedinačnih slučajeva na način prikazan na slici 1:

I Poboljšanje saobraćajne povezanosti, posebno sjevernog regiona, kroz bolje održavanje postojeće i izgradnju nove infrastrukture; razvoj kombinovanog transporta (opšti cilj 1)				
c	mjera	rokovi	nosioci	indikator
4	Zaštita putne infrastrukture od dalje degradacije izazvane preopterećenošću teretnih vozila	godišnje	<u>Ministarstvo saobraćaja i pomorstva</u> , Direkcija za saobraćaj	Porast učesća vanrednog prevoza <u>Predložena izmjena u formulaciji:</u> Procenat obima vanrednog prevoza tereta u odnosu na prethodnu godinu

Slika 1 Izvod iz oblasti *Saobraćaj* Četvrtog godišnjeg izvještaja o implementaciji NSOR-a

4. Ocjena stanja sprovođenja NSOR-a za period 1. januara – 31. decembra 2011. godine

4.1. Opšti učinak

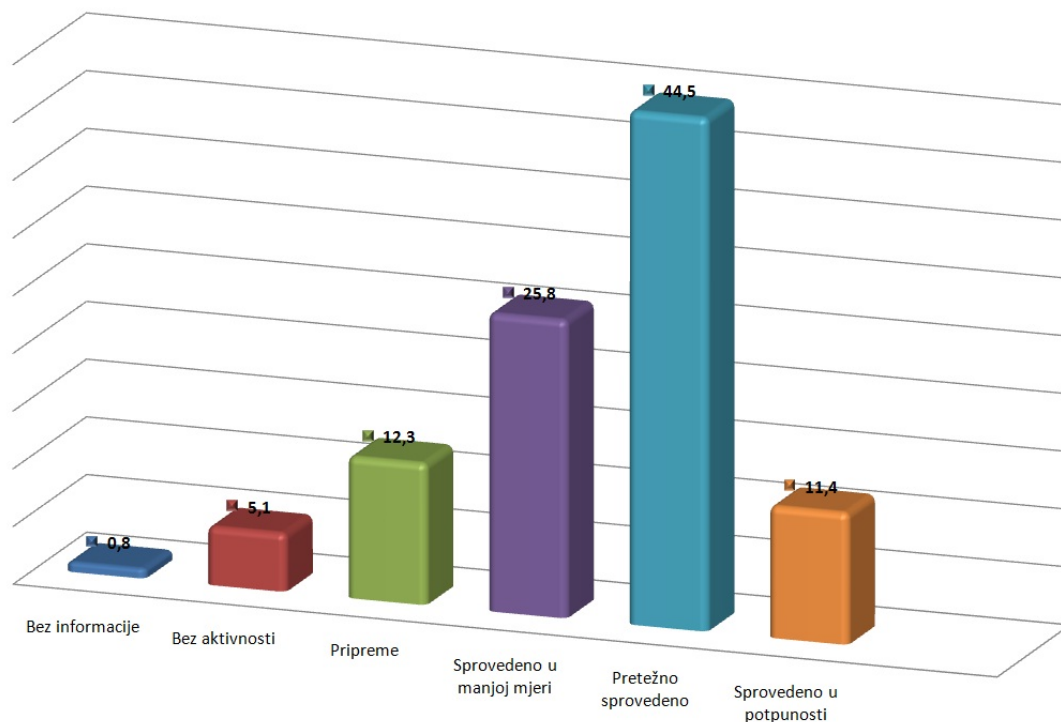
Za razliku od prethodna tri godišnja izvještaja, Izvještaj za period od 1. januara do 31. decembra 2011. godine, kao što je napomenuto, urađen je na osnovu novog Akcionog plana za sprovođenje Nacionalne strategije održivog razvoja za 2011-2012. godinu, koji sadrži ukupno 236 mjera za 24 oblasti. Stoga, uporedna analiza trendova sa prethodnim izvještajnim periodima nije bila moguća.

Prilikom ocjenjivanja implementacije mjera koordinatori su imali mogućnost da koriste jednu od šest kategorija statusa, kao što je detaljno navedeno u poglavlju 2. Uz šest ponuđenih opcija za rangiranje stepena sprovedenosti mjera, na svim grafikonima sadržanim u ovom Poglavlju, prikazane su i one mjere za koje u toku pripreme nije bilo moguće dobiti nikakvu povratnu informaciju.

Na osnovu analize ponuđenih statusa, utvrđeno je da je svega 27 od ukupnog broja mjera sprovedeno u potpunosti (11,44%), što nije ohrabrujuće, naročito kad se uzme u obzir da su ukupno 43 mjere (18,2%) ocijenjene najnižim stepenima sprovedenosti (pripreme, bez aktivnosti) ili za njih nijesu dostavljene informacije.

Međutim, imajući u vidu dvogodišnji rok za implementaciju novog AP-a, ako se uzme u obzir drugi najveći stepen sprovedenosti pretežno sprovedeno (105 mjera ili 44,5%) dobija se pozitivniji rezultat. Kako je više od polovine odnosno 55,9% mjera ocijenjeno sa najveća dva statusa (*sprovedeno u potpunosti i pretežno sprovedeno*), može se zaključiti da bi najveći dio definisanih obaveza trebalo da se završi u definisanom roku trajanja Akcionog plana.

Na Grafikonu 1 dat je slikoviti prikaz učinka mjera po svim statusima sprovedenosti.

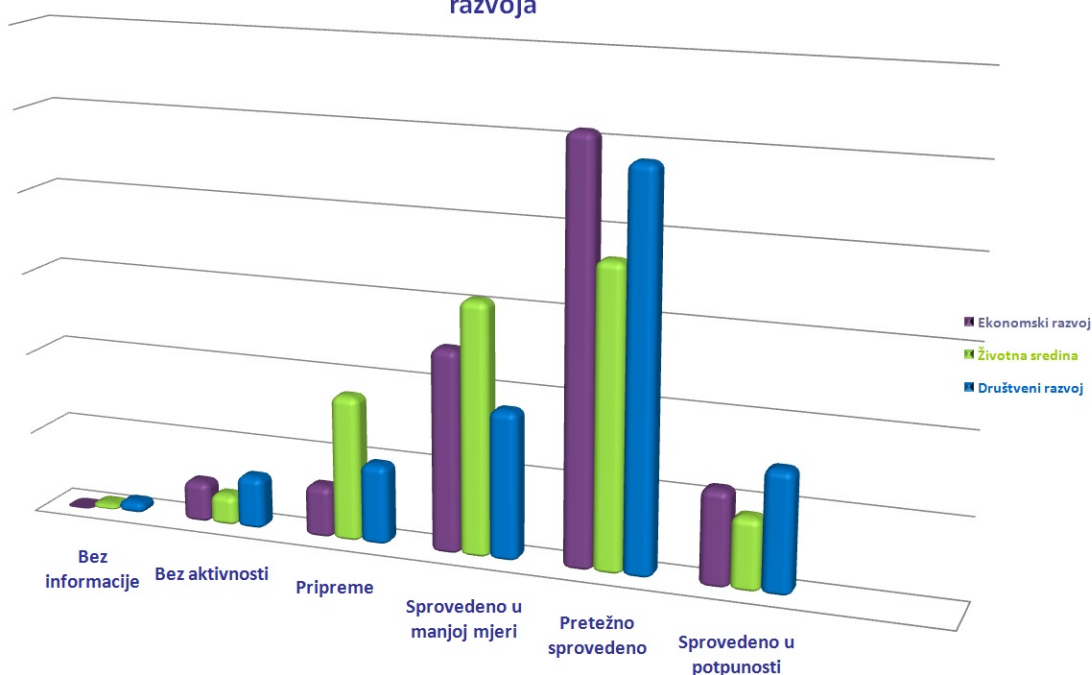

Kao što se može vidjeti, procenat mjera koje imaju srednji status sprovedenosti *sprovedeno u manjoj mjeri* je 25,8%, dok *status priprema* u ovom izvještajnom periodu ima 12% mjera. Dvanaest mjera (5%) ocijenjeno je statusom *bez aktivnosti*. Za svega 2 mjere (odnosno 0,8%) nisu dostavljene informacije, što ukazuje da je najveći dio problema neadekvatno ili nejasno raspodijeljenih nadležnosti za mjere riješen procesom revizije Akcionog plana. Preostali problemi javljali su se u oblasti reforme državne uprave i prenamjene korišćenja zemljišta.

4.2. Opšti učinak po stubovima održivog razvoja

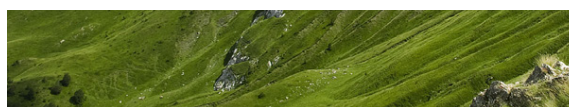
Da bi se dobila informacija u kom segmentu se najviše kasni sa sprovođenjem Akcionog plana, potrebno je napraviti analizu stepena sprovedenosti po stubovima održivog razvoja, što je prikazano na Grafikonu 2.

Grafikon 2: stepen realizacije AP-a NSOR 2011-2012. po stubovima održivog razvoja

Od ukupnog broja, skoro polovina mjera (100) čine mjere koje pripadaju stubu životne sredine, dok su preostala dva stuba zastupljena ravnopravnije – ekonomski sa 76 i socijalni sa 60 mjera. Iako ovakva raspodjela mjera nije u potpunosti uravnotežena, svakako upućuje na važnost zaštite životne sredine odnosno održivog upravljanja prirodnim resursima unutar koncepta održivog razvoja Crne Gore. N.B. Pod stubom životne sredine nalaze se oblasti koje su u nadležnosti više resora.

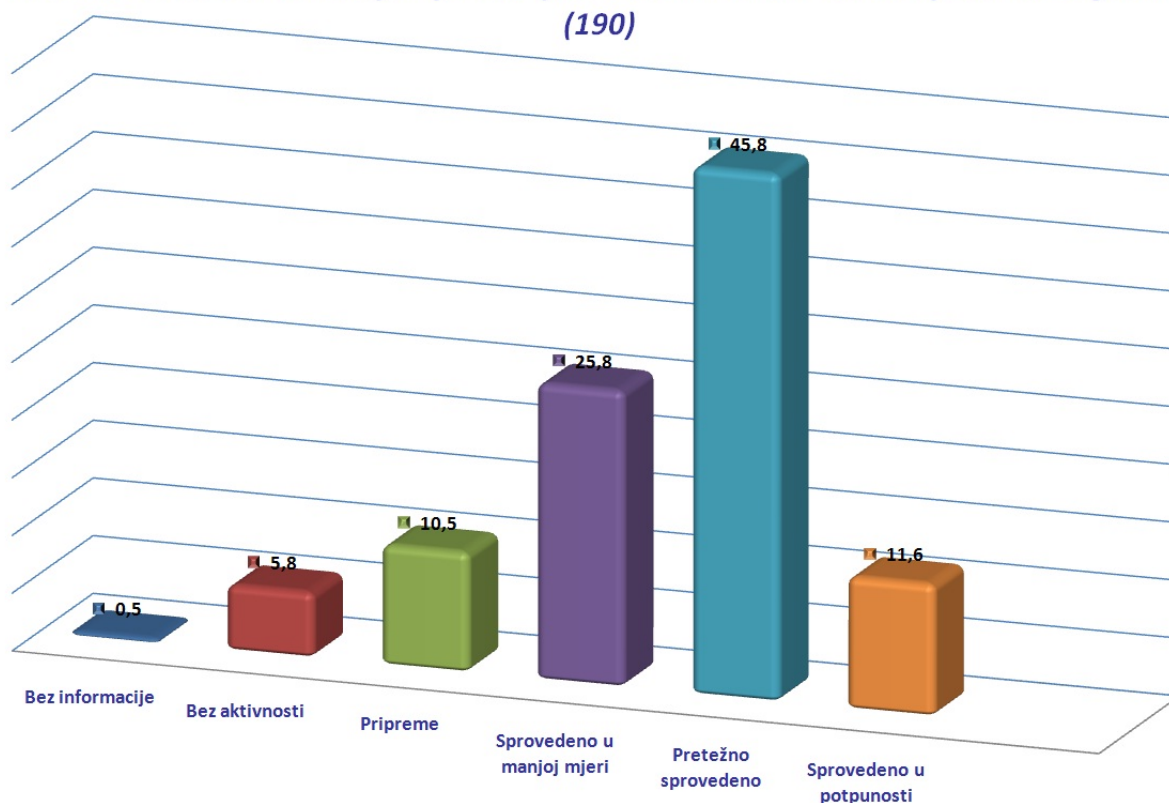
Prateći trend analize dva najveća statusa sprovedenosti kao pokazatelja uspješnosti, vidi se da su mjere iz socijalnog i ekonomskog sprovedene u značajno većoj mjeri u odnosu na stub zaštite životne sredine (63,3% i 63,1% mjera). Za razliku od njih, statuse sprovedeno u potpunosti i pretežno sprovedeno u oblasti životne sredine ima 46% ostvarenih mjera (ili 46 mjera). Dodatno je zabrinjavajući podatak da za 23% mjera u ovom stubu nisu započete aktivnosti (statusi pripreme i bez aktivnosti i 1 mjera bez informacija). Sličan trend mjera prisutan je i u socijalnom stubu gdje realizacija 18% mjera još nije započeta. Ovi podaci su za stub ekonomskog razvoja bitno bolji sa 11,84% mjera u ovim statusima.

4.3. Postignuti rezultati za mjere koje je trebalo sprovesti do 2011. godine ili na godišnjem nivou

Do kraja 2011. godine trebalo je sprovesti 190 mjera ili o njima godišnje izvještavati, što čini 80,5% AP-a. Analiza ovih mjera predstavlja značajniji pokazatelj sprovedenosti AP-a, odnosno poštovanje rokova definisanih novim dokumentom u odnosu na analizu opšteg učinka.

Grafikon 3: status realizacije mjera sa predviđenim rokom realizacije do 2011. godine (190)

Rezultati analize, prikazani na Grafikonu 3, pokazuju da od ukupno 190 mjera, 57,3% ima dva najveća statusa sprovođenja, što ukazuje na značajna kašnjenja u sprovođenju Plana. Veoma nizak stepen sprovođenja Strategije u predviđenim rokovima postaje vidniji kada se uzme u obzir da je svega 11,58% (22) mjera sprovedeno u potpunosti.

Najveći razlozi kašnjenja su nedostatak finansijskih sredstava usled posledica ekonomske i finansijske krize kao i nedovoljni kapaciteti za određene oblasti, naročito u domenu *životne sredine* i nedovoljno jasno definisane nadležnosti kao u slučaju *reformе državne uprave*.

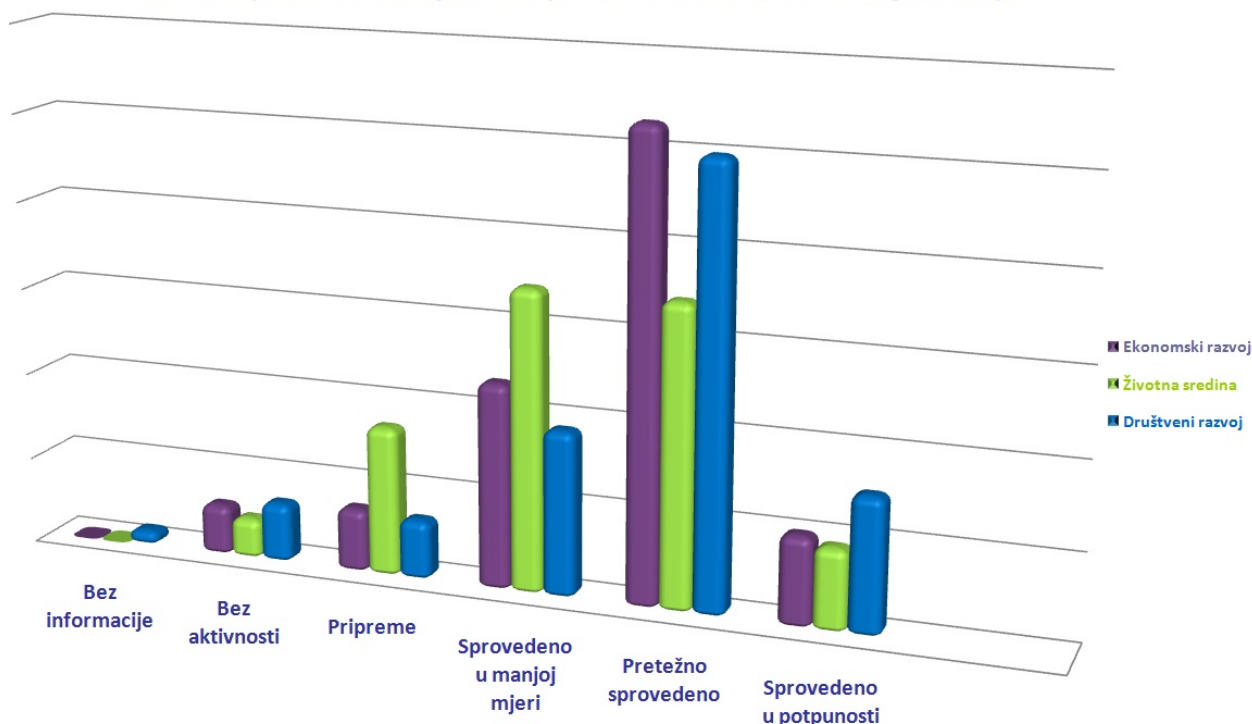
Trend je dodatno zabrinjavajući kada se uzme u obzir da se 32 mjere (16,8%) nalaze još uvijek u fazi *priprema* ili za njih *nije bilo aktivnosti*, a 49 mjera je *sprovedeno u manjoj mjeri*, što ukupno čini 42,6% mjera sa tri statusa koja označavaju najniže stepene sprovedenosti odnosno njihovo nesprovođenje.

U cilju identifikacije oblasti u kojima postoje najveći izazovi u sprovođenju Akcionog plana, razlike u stepenima sprovođenja mjera koje je trebalo realizovati do kraja ovog izvještajnog perioda prikazane su na Grafikonu 4 po stubovima održivog razvoja (ekonomski, socijalni i stub životne sredine). Iz urađene analize, vidno je da stepen pune sprovedenosti mjera u predviđenom roku predstavlja izazov u svim stubovima održivog razvoja, s tim što je situacija u okviru socijalnog stuba u određenoj mjeri bolja (15,5% mjera je sprovedeno u potpunosti) u odnosu na ekonomski i stub životne sredine (10,2% i 9,3%).

Kada se dodaju mjere koje su pretežno sprovedene, dobija se podatak da, kao i na opštem nivou, životna sredina ima najmanje sprovedenih mjera – od ukupnog broja predviđenih mjera (64), 44% (28) mjera je *sprovedeno u potpunosti ili pretežno sprovedeno*. Za razliku od toga, dvije trećine mjera u socijalnom (38 ili 65,5%) i u ekonomskom stubu (43 ili 63,24%) su ili u potpunosti ili pretežno završene.

Dodatna potvrda da su se resori za sva tri stuba suočavali sa značajnim izazovima u sprovođenju je i podatak da značajan broj mjera koje je trebalo završiti do kraja 2011. godine ili o njima godišnje izvještavati nisu započete ili su u fazama pripreme odnosno o njihovom sprovođenju nisu dostavljene informacije. Procenti se kreću od 13,2% za ekonomski stub do 21,8% za stub životne sredine.

Grafikon 4: stepen realizacije mjera AP-a sa predviđenim rokom za realizaciju do 2011. godine po stubovima održivog razvoja

5. Opšti indikatori i trendovi održivosti razvoja Crne Gore

Nacionalna strategija održivog razvoja, pored Akcionog plana sa konkretnim mjerama za 24 razvojne oblasti, sadrži i set od 28 opštih indikatora održivog razvoja, sadržanih u Tabeli 5.1. Zbog vremena neophodnog za obradu podataka od strane nadležnih institucija, u trenutku finalizacije Četvrtog godišnjeg izvještaja pokazatelji za 2011. godinu, koju prati ovaj Izveštaj, bili su dostupni za svega 25% indikatora (7), tako da u ovom trenutku nije moguće samo na osnovu njih dati prikaz generalne održivosti razvoja Crne Gore. Međutim, na osnovu dopune za opšte indikatore za prethodne tri godine kao i iz pojedinačnih priloga koordinatora, moguće je napraviti sljedeći presjek pozitivnih i negativnih trendova razvoja sa aspekta održivosti (*N.B. Kao i u prošlogodišnjem izvještaju, plavom bojom su obilježeni predloženi indikatori od strane eksperta UN DESA-e koji je 2009. godine bio u ekspertskoj posjeti Crnoj Gori*).

Tabela 5.1. Opšti indikatori održivog razvoja Crne Gore							
Cilj iz NSOR-a	Indikator	2011	2010	2009	2008	2007	2006
Ubrzati ekonomski rast i razvoj i smanjiti regionalne razvojne nejednakosti	BDP (u tekućim cijenama, u mil. €) ¹	3.273,0	3103,8	2981,0	3085,6	2680,5	2148,9
	Rast realnog BDP-a (%) ²	-2,5	2,5	-5,7	6,9	10,7	8,6
	BDP po regionima						
	Stopa nezaposlenosti ³		19.7%	19.1%	16,3%	19.4%	29.6%
	Učešće MSP u BDP	<i>Ne postoje zvanični podaci. Nezvanična procjena je oko 60%.</i>					
	Trgovinski deficit ⁴	-1.369 -1.306,2	-1.327 -1.321,6	-1.377,2 -1.321,6	-2.113,6 -2.025,3	-1.618,3 -1.544,4	-1.016,2 -966,2
	Direktne strane investicije i ODA ⁵	389,1 mil. €	552,1 mil. €	1.066,5 mil. €	582 mil. €	567,8 mil. €	469,7 mil. €
	Godišnje investicije u infrastrukturu	n/a					
Međunarodni prihodi od turizma Ukupni prihodi od turizma Udio turizma u BDP	586,4 mil. €	578 mil. €	502 mil. €	513 mil. € 552 mil. € Ukupni: 21.1% Direktni: ⁶ 10.8%	367 mil. € 480 mil. € Ukupni: 19.4% Direktni: 11%	216 mil. € 323,3 mil. € Ukupni: 18.7% Direktni: 8.9%	

¹Korišćene su projekcije Ministarstva finansija, do zvanične obrade podataka od strane Monstat-a.

²Izvor podataka - procjena Ministarstva finansija za 2011. godinu

³Izvor podataka o stopi nezaposlenosti je Anketa o radnoj snazi.

⁴Izvor za podatke obilježene zelenom bojom je Centralna banka Crne Gore. Podaci obilježeni crnom su iz Monstata.

⁵Izvor podatak je CBCG i odnose se na ukupne strane direktne investicije.

⁶Direktni udio turizma u BDP podrazumijeva doprinos koji se ostvari direktno od turističke privrede, dok ukupni podrazumijeva doprinos od turizma i privrede generisane turizmom (trgovina, transport i dr).

	Učešće broja kreveta koji nijesu locirani u obalnom području u ukupnom broju turističkih kreveta	4%	4%	4%	4%	4%	4%
	Javni i privatni izdaci za istraživanje i razvoj kao % BDP-a ⁷	n/a	0,12% 0,21%	0,124 %	0,095%	0,26 %	0,18 %
	Potrošnja energije po glavi stanovnika ⁸		47,65	47,46	57,03	57,31	52,08
	Potrošnja energije po jedinici BDP (ukupno i po sektorima) ⁹		20,03	20,17	22,75	24,34	24,44
	Učešće proizvodnje energije iz obnovljivih izvora u ukupnoj proizvodnji energije ¹⁰		40,12	51,82	32,06	37,40	37,28
Smanjiti siromaštvo; obezbijediti jednakost u pristupu uslugama i resursima	Stopa siromaštva i pokazatelji nejednakosti (Gini koeficijent, decil količnik), ukupno i po regionima odnosno osjetljivim kategorijama stanovništva ¹¹		6.6% (10.3% za sjever, 5.9% za centar i 2.6% za jug) 24.3% (Gini) – 23.1% za urbane oblasti i 22.0% za ruralne oblasti	6.8% (13.2% za sjever, 4% za centar i 4.4% za jug) 26.4% (Gini) – 24.2% za urbane oblasti i 26.6% za ruralne oblasti	4.9% (8.9% za sjever, 3.5% za centar i 2.7% za jug) 25.3% (Gini) – 24.4% za urbane oblasti i 23.3% za ruralne oblasti.	8% (14% za sjever, 6,3% za centar i 2,2% za jug) 26,4% (Gini) – 24,8% za urbane oblasti i 25,3% za ruralne.	11,3% 24,4% (Gini), 23,9% za urbane oblasti i 22,4% za ruralne.
	Stopa upisa u	95,9%	95,2%	97,7%	98,5%	98,1%	96,9%

⁷Podaci obilježeni zelenom bojom su iz istraživanja Ministarstva nauke. Razlika je značajna u odnosu na zvanične podatke Monstata obilježene crnom bojom.

⁸Potrošnja energije pretvorena u GJ po glavi stanovnika

⁹Jedinica je MJ/000EUR

¹⁰Izvor podataka je Ministarstvo ekonomije. Podaci se odnose na primarnu energiju i uključuju i velike HE u obnovljive izvore energije.

¹¹Izvor podataka o stopi upisa u osnovnu školu je Monstat, dok su podaci za 2011. godinu o odnosu broja upisanih u osnovu školu i broja stanovnika uzrasta 6-14 godina iz Popisa stanovnika sprovedenog 2011. godine. Za ostale godine procijenjen je broj stanovnika. Zbog korekcija u metodologiji indeksi nejednakosti su neznatno izmjenjeni 2009. godine.

	osnovnu školu ⁸						
	Pismenost kod uzrasta 15 – 24 godine						
	Stepen korišćenja duvana (Institut za javno zdravlje)	Djeca Odrasli				Djeca (GYTS-2008): (12-15 godina) 3.6 (2.9 - 4.5) ukupno 3.7 (2.6 - 5.2) dječaci 3.5 (2.6 - 4.8) djevočiće Odrasli (LSMS-2008. 20+ godina): 32,7% (m-36,7%, ž-29%)	
	Broj osoba sa završenom srednjom školom ili Broj osoba sa završenim visokim obrazovanjem						
	Stopa smrtnosti odojčadi (na 1000 živorođenih)¹²		6,7	5,7	7,5	7,4%	11%
	Stopa smrtnosti djece ispod 5 godina života na 1000 živorođenih)		7,5	6,0	8,2	8,7%	12,1%
	Stopa nezaposlenosti žena ¹³		20,7%	20,4%	17,9%	20,9%	30,1%
Osigurati efikasnu kontrolu i smanjenje zagađenja, i održivo upravljanje prirodnim resursima	Procenat teritorije zaštićen radi očuvanja biodiverziteta ¹⁴	9,047%	9,047%	9,047%	7,72%	7,72%	7,72%
	Površina zaštićenih oblasti mora i obalnog područja	0%	0%	0%	0%	0%	0%
	Stepen eutrofikacije morske vode u Bokotorskom zalivu	Rezultati monitoringa za 2012. godinu, kao i 2010. i 2009. godinu dati su u okviru tabelarnog prikaza ostvarenja Akcionog plana NSOR-a, zajedno sa teorijskim pojašnjenjem indikatora.					
	Potrošnja vode po glavi stanovnika ¹⁵	250 l/st/dan			86,1m3 (2005)		

¹²Izvor podataka je Monstat.

¹³Izvor podataka je Monstat-ova anekata o radnoj stazi.

¹⁴Podaci se odnose na pet Nacionalnih parkova.

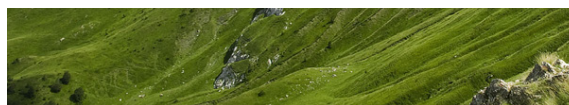
¹⁵Indikator potrošnja vode po stanovniku se ne prati kao takav, ali je po master planovima procjenjeno da je to 250 l/s na dan. U pitanju je tzv. specifična potrošnja.

	Procenat otpadnih voda koje se prečišćavaju ¹⁶	18 %	18 %	18 %	17 %	15 %	11 %
	Zagađivanje zemljišta – Koncentracija Pb (ppm) i PAH (ppm) (u Podgorici)	Rezultati monitoringa za 2011-2009. godine su dati su u tabelarnom prilogu.			Pb – 117.5 PAH – 0.48	Pb – 56.6 PAH – 1.14	Pb – 132.80 PAH – 2.10
	Teritorija pod šumama (uključuje i šumsko zemljište) ¹⁷		69,7%			54% (2007)	45% (2005)
	Gustina turizma na obali	96% od uk.br. noćenja	96% od uk.br. noćenja	96% od uk.br. noćenja	95.7% of uk. br. noćenja	95% od uk. br. noćenja	96% od uk.br. noćenja
	Emisije CO ₂ po glavi stanovnika ¹⁸	7,7t CO ₂ eq/stanovniku (popis 1991) 7,2t CO ₂ eq/stanovniku (popis 2003)					
	Zagađenje vazduha – koncentracija dima i čađi u vazduhu (µg/m³) (u Pljevljima)	PM10-95,61	5,33	19,92	35.21	34.71	30.61
	Potrošnja supstanci koje oštećuju ozonski omotač	0kg	10608kg (R22)	17136kg (R22)	71,5kg/4t	3,546kg/5t	
Poboljšati sistem upravljanja i učešća javnosti; mobilisati sve aktere, uz izgradnju kapaciteta na svim nivoima	Udio poreskih prihoda lokalne samopurave izražen kao procenat od ukupnih poreskih prihoda						8.4%
	Prosječno trajanje sudskog procesa						
	Povjerenje građana u institucije						

¹⁶Informacija o vodosnabdjevanju i otpadnim vodama koja se radi na godišnjem nivou od strane Ministarstva održivog razvoja i turizma i koju usvaja Vlada CG

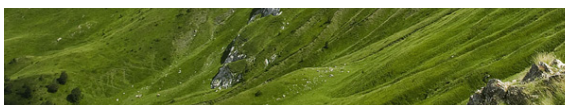
¹⁷Izvor podataka je Nacionalna inventura šuma, u okviru koje će ponovna mjerenja biti urađena na desetogodišnjem nivou. Šume čine 59,9%, dok se pod šumskim zemljištem nalazi dodatnih 9,8%.

¹⁸Izvor podataka je Prvi nacionalni izvještaj Crne Gore o klimatskim promjenama prema okvirnoj Konvenciji Ujedinjenih nacija o klimatskim promjenama (UNFCCC).

5.1. Pozitivni trendovi

- Preporuka Evropske komisije da se otvore pregovori o članstvu Crne Gore u Evropsku uniju kao i odluka da otpočne skrining proces (*analitički pregled i ocjena usklađenosti nacionalnog zakonodavstva sa pravnom tekovinom EU*) za poglavlja 23 i 24 predstavljaju važan korak u procesu evropskih integracija i jedan od najvažniji rezultata ostvarenih u toku 2011. godine.
 - Značajan pomak u ostvarivanju transparentnosti rada Vlade i dostupnosti informacija, kao i pojednostavljanju procedura predstavlja usvajanje procedure analize efekata propisa (RIA), kao sistema kontrole kvaliteta prilikom usvajanja i primjene javnih politika.
 - Uspostavljanje jednošalterskog principa registracije preduzeća („*One stop shop*“) kao i multisektorski i otvoren pristup u okviru koga je proces sproveden, predstavlja značajan pomak u unaprjeđenju sistemskog okvira za stvaranje što povoljnijih uslova za poslovanje privrednih subjekata. Kako bi se osiguralo nesmetano funkcionisanje sistema, neophodno je u budućnosti nastaviti sa radom na jačanju kapaciteta i unaprjeđenju softverskih rješenja za pojednostavljenje administrativnih procedura.
 - Samostalno funkcionisanje *Ministarstva nauke* u toku 2011. godine već je dalo veoma pozitivne rezultate u jačanju naučno-istraživačkog rada i podsticanja inovacija. Zakon o naučno-istraživačkoj djelatnosti je skoro u potpunosti sproveden, dok su svi Zakonom predviđeni instrumenti pokrenuti i finansirani tokom 2011. Značajno je povećanje broja priznatih patenata kao i mobilisanje sredstava iz međunarodnih fondova obezbjeđivanjem dijela sredstava za participaciju u međunarodnim projektima.
 - Pozitivan primjer aktivnosti organa države usmjerenih ka sprovođenju održivog razvoja predstavljaju otpočinjanje aktivnosti u okviru projekta sanacije pet “hot spot” lokacija kao i projekti i programi usmjereni ka podizanju svijesti i povećanju stepena korišćenja mjera energetske efikasnosti i obnovljivih izvora energije.
 - Imajući u vidu uticaje problema nelegalne gradnje na sva tri stuba održivog razvoja, usvajanje Akcionog plana pretvaranja neformalnih naselja u formalna i regularizacije objekata predstavlja veoma značajan korak u sistemskom rješavanju ovog izazova.
 - Povećanje broja ponuđenih programa Uprave za kadrove za usavršavanje državnih i lokalnih službenika za više od 50% u odnosu na 2010. godinu predstavlja veoma pozitivan trend u prevazilaženju izazova izgradnje kapaciteta na svim nivoima upravljanja.
- Veoma pozitivan trend predstavlja povećanje broja licenciranih organizatora obrazovanja odraslih, posebno na sjeveru Crne Gore, što značajno doprinosi uređenju sistema cjeloživotnog učenja.
- Posebno je značajno povećanje broja kampanja u oblasti antikorupcije koje se odnose na podizanje svijesti građana, ali i državnih službenika o značaju i načinima prevazilaženja problema korupcije.

- Obrazovanje za održivi razvoj predstavlja oblast u kojoj je ostvaren veoma značajan napredak u prethodnoj godini. Kao rezultat aktivnosti resornih institucija broj osnovnih i srednjih škola u kojima se realizuju izborni predmeti sa sadržajima održivog razvoja se značajno povećao, kao i broj obučanih nastavnika i nastavnih programa u okviru kojih se ovi predmeti izučavaju. Dodatno, uvećana je i realizacija posebnih projekata u školama koje nude organizacije civilnog društva, a odnose se na održivi razvoj i zaštitu životne sredine, dok posebno pozitivan trend predstavljaju aktivnosti nevladinih organizacija na sjeveru Crne Gore na ovu temu.

- Osjetni su pomaci u pogledu učvršćivanja veze između poljoprivrede i turizma, što je trend koji treba nastaviti u budućem periodu, zajedno sa povećanjem obima i vidova turističke ponude i njihovim kombinovanjem u jednu integrisanu ponudu Crne Gore. U tom cilju, unaprjeđena prekogranična saradnja i sprovođenje međudržavnih projekata u svrhu poboljšanja razvoja turizma u toku 2011. godine predstavlja veoma pozitivan korak.

5.2. Negativni trendovi

EKONOMSKI RAST, INVESTICIJE I ZAPOSŁJAVANJE

- Vidan je nastavak negativnog uticaja svjetske finansijske i ekonomske krize na bruto domaći proizvod i njegov rast kao i na povećanje stope nezaposlenosti i smanjenje stranih direktnih investicija.

- Zbog budžetskih ograničenja, negativan trend predstavlja smanjenje sredstva za aktivne mjere zapošljavanja za četvrtinu u odnosu na prethodnu godinu kao i realizacija dvije trećine manje kredita za samozapošljavanje namijenjenih otvaranju novih radnih mjesta.

- o Posebno zabrinjavajuće je da su u 2011. godini jednu petinu nezaposlenih činila lica sa višom i visokom školskom spremom, što je u odnosu na prethodnu izvještajnu godinu više za 3%.

- o I pored povećanja opšteg trenda nezaposlenosti, evidentno je slabo interesovanje kvalifikovane domaće radne snage za određena zanimanja koja nisu visoko plaćena, ali za koja postoji potreba na tržištu (kao što su *turizam i građevinarstvo* što dovodi do potrebe zapošljavanja stranaca, naročito tokom perioda sezone).

REGIONALNI RAZVOJ, PROSTORNO PLANIRANJE I ZAŠTIĆENA PODRUČJA

- Trend neuravnoteženog razvoja Crne Gore se i dalje nastavlja, dok su regionalne razlike vidne i kroz pokazatelje socijalne nejednakosti, sa stopom siromaštva u sjevernim djelovima Crne Gore skoro dva puta većom u odnosu na centralni i četiri puta u odnosu na južni region.

- Regionalna neuravnoteženost prisutna je i u razvoju sektora turizma, sa dominantnom koncentracijom smještajnih kapaciteta na jugu države.

- Kao rezultat **pritisaka urbanizacije** koja je dominantno koncentrisana na južni region, jedan od ključnih negativnih trendova, koji se već četvrtu godinu za redom ponavlja i postaje konstanta kada je integracija životne sredine u sektorske politike u pitanju, je činjenica da i dalje ne postoje zaštićene oblasti u morskome i obalnom području (strateški usvojen cilj od 10%).

- Još uvijek postoje neusklađenosti između sektorskog definisanja prioriteta i procesa planiranja.

PREDUZETNIŠTVO I ODRŽIVI RAZVOJ

- I pored određenog broja aktivnosti namijenjenih podsticanju preduzetništva, kao i velikog interesovanja preduzeća, i dalje su prisutni značajni izazovi u stimulanju malih i srednjih preduzeća (posebno u *turizmu i poljoprivredi*) sa akcentom na sjeverni region.

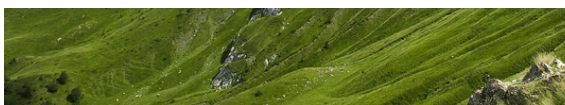
- o jedna od značajnih oblasti na kojima treba raditi u budućnosti je poboljšanje kreditnih linija za inovativne preduzetničke ideje kao načina prevazilaženja problema visokih kamatnih stopa i administrativnih procedura.

- o promovisanje preduzetništva na nivou obrazovnog sistema kako bi se osigurale kvalitetne biznis ideje predstavlja bitan segment unaprjeđenja buduće konkurentnosti nacionalne ekonomije.

- U izvještajnom periodu, i pored nekoliko značajnih inicijativa (sprovedenih od strane državnih institucija i privrednih udruženja), učešće privatnog sektora u procesima održivog razvoja ostalo je na nivou sporadičnog i pojedinačnog shvatanja malog broja firmi važnosti ovog koncepta za profitabilnost i unaprjeđenje njihovog poslovanja.

- o Otežavajući faktor u promjeni ovog trenda predstavlja smanjenje sredstava koja su strateškim dokumentima predviđena za jačanje uloge i aktivnosti privatnog sektora u sprovođenju mjera održivog razvoja. Za 2011. godinu, kao posledica krize, po prvi put izostavljen je namjenski iznos za subvencije preduzećima u oblasti ohrabivanja i stimulanja poslovnog sektora (posebno industrijskih preduzeća) da uvode dobrovoljne mehanizme za poboljšanje učinka (EMAS, ISO standardi, ekološki znak).

- o Takođe jedan od faktora koji u mnogome utiče na učešće privatnog sektora u procesima održivog razvoja je nedovoljna povezanost poslovnog i naučno-istraživačkog sektora.

ENERGETIKA

- I pored uticaja ekonomske krize, potrošnja električne energije po glavi stanovnika u Crnoj Gori je i dalje na visokom nivou (većem od evropskog prosjeka).
- Iako se u toku 2011. godine radilo na pripremi i realizaciji više projekata koji se bave promocijom i sprovođenjem mjera energetske efikasnosti kako u javnom sektoru tako i u ostalim sektorima, njihov učinak je teško verifikovati zbog nedostatka odgovarajućih metodologija i mehanizama za procjenu, mjerenje i učinak.
 - o Ocjena je da su glavne prepreke masovnijem sprovođenju mjera EE nizak nivo opšte svijesti o značaju i efektima primjene ovih mjera, i dalje slabo razvijeni kapaciteti i relativno nizak nivo znanja kod domaćih kompanija/konsultanata za sprovođenje aktivnosti u ovoj oblasti kao i slaba finansijska podrška projektima energetske efikasnosti (namjenski fondovi, kreditne linije i sl).

SOCIJALNA ZAŠTITA I ZDRAVLJE

- Kao jedna od prepreka u građenju inkluzivnog društva ističe se mali broj zaposlenih lica sa invaliditetom. Privredna društva još uvijek ne pokazuju dovoljno interesovanja da iskoriste mogućnost da zaposle osobe sa invaliditetom, što bi i umanjilo njihove finansijske izdatke, već se radije odlučuju na plaćanje zamjenskog doprinosa definisanog zakonom.
- Još uvijek nije zadovoljavajuća redovnost upisa kao ni pohađanje i završetak osnovnog obrazovanja djece Roma, Aškelja i Egipćana (RAE) i pored značajnih aktivnosti na njihovoj integraciji u obrazovni sistem i niza projekata koji su za cilj imali povećanje stope obuhvata RAE djece redovnim sistemom osnovnog obrazovanja.
- Stopa dojenja u Crnoj Gori je i dalje niska, tek svako peto dijete do starosti do 6 mjeseci je dojeno. Takođe, nedovoljan je stepen sprovedenosti standarda bolnica “po mjeri djeteta” u bolnicama u kojima su usvojeni.

KAPACITETI I NADLEŽNOSTI

- Kao i u prethodnom, i u ovom izvještajnom periodu ocijenjeno je da je jedan od osnovnih i najvažnijih problema u sprovođenju strateških politika nedovoljni stručni kapaciteti na nacionalnom i lokalnom nivou upravljanja.
 - o Negativni trend odlaska kvalitetnih kadrova iz javnog sektora u organizacije i firme koje nude bolje finansijske uslove je nastavljen.
- Problem nedovoljno razvijenih kapaciteta, praćen nedostatkom finansijskih sredstava za angažovanje spoljne stručne pomoći, je i dalje najintenzivnije izražen na nivou lokalnih samouprava.

o Veoma mali broj opština će ispoštovati zakonski rok za donošenje planova društveno-ekonomskog razvoja i strateških planova razvoja opština, dok pojedine opštine nijesu u dovoljnoj mjeri ni prepoznale značaj donošenja strateških dokumenata. Iz istih razloga, prisutna je nedovoljna angažovanost jedinica lokalne samouprave u apliciranju za međunarodna sredstva kao značajnog izvora budućeg finansiranja projekata.

o I pored usvojene Strategije za među-opštinsku saradnju (23. juna 2011. godine) nijedna Opština nije izrazila želju za saradnjom tj. za formiranjem zajedničkih službi.

- Pored nedovoljno razvijenih i adekvatno raspoređenih kadrovskih kapaciteta, jedan od ključnih izazova u sprovođenju strategijama definisanih mjera i ciljeva je i nerazgraničenje i nedovoljno jasno definisanje nadležnosti resora za pojedine oblasti. Različiti prioriteti, shvatanja i pravci sprovođenja naročito su evidentni u oblasti upravljanja prirodnim resursima i životnom sredinom odnosno stepenu i načinu njihove iskorišćenosti u odnosu na zaštitu kao i reformi državne uprave i decentralizaciji.

KOMUNALNA I PITANJA ZAŠTITE ŽIVOTNE SREDINE

- Jedna od oblasti u kojima se značajno kasni sa sprovođenjem usvojenih smjernica u 2011. godini je i oblast upravljanja otpadom. Implementacija Državnog Plana upravljanja otpadom, posebno u dijelu izgradnje sanitarnih deponija za neopasan otpad i reciklažnih centara još uvijek nije dostigla očekivani nivo, prvenstveno zbog nedovoljno razvijenih administrativnih i stručnih kapaciteta na svim niovima, a posebno na lokalnim, i dijelom zbog nedostatka finansijskih sredstava.

o Rezultati kada je u pitanju selektivno sakupljanje otpada iznose oko 2 % na nivou Crne Gore i jedino opštine Herceg Novi, Podgorica, Bar i Kotor imaju mjerljive rezultate. Od ukupno planiranih sedam sanitarnih deponija izgrađena je jedino deponija u Podgorici, dok se privodi kraju izgradnja deponije u Baru. Od ukupno planiranih 26 postoji samo dva reciklažna dvorišta i to u Herceg Novom i Podgorici.

- Iako usvajanje Nacionalne strategije biodiverziteta predstavlja značajan pomak u uređenju ove oblasti, za njeno puno sprovođenje biće nužno u narednom periodu izdvajati značajnija sredstva, raditi na jačanju kadrovskih kapaciteta kao i uspostaviti efikasnije mehanizme koordinacije između institucija koje su nosioci aktivnosti.

- Takođe zbog finansijskih ograničenja, od uspostavljanja sistemskog okvira za finansiranje projekata zaštite životne sredine se za sada odustalo, a nastavljen je trend smanjenja izdvajanja iz državnog budžeta za programe održivog razvoja.

¹⁹Neke institucije imaju višak, dok druge imaju manjak zaposlenih.

STATISTIKA I ZNANJE O ODRŽIVOM RAZVOJU

- Nedostatak statističkih podataka i dalje predstavlja značajan izazov u kvalitetnom praćenju ostvarenja kako pojedinačnih mjera u akcionim planovima tako i strateški definisanih sektorskih ciljeva. Evidentni su manji pomaci u određenim oblastima, ali su, i pored toga nedostaci podataka, njihovo pravovremeno nedostavljanje, jasno nedefinisane nadležnosti u monitoringu i dalje suštinski problemi izvještavanja.

- Promocija koncepta održivog razvoja nije zaživjela u očekivanoj mjeri, kako je bilo predviđeno i Nacionalnom i Komunikacionom strategijom održivog razvoja u prethodnom periodu. U medijima nije u značajnoj mjeri povećan programski sadržaj posvećen održivom razvoju, a mali je broj novinara koji se bave istraživačkim novinarstvom u okviru ove problematike. Zbog finansijskih ograničenja, odustalo se od sprovođenja najvećeg broja komunikaciono-edukativnih strategija i predviđenih kampanja.

o Iako pojedini državni organi, jedinice lokalne samouprave, nevladine organizacije kao i privredni subjekti periodično organizuju edukativno-promotivne aktivnosti, nedostaje podrška sistemskom pristupu podizanja svijesti o održivom razvoju i njegovim komponentama, za šta je glavni razlog nedostatak finansijskih sredstava.

- Novi razvojni trendovi koji dominiraju u evropskoj i međunarodnoj debati i inovatnim pristupima stimulanju ekonomskog rasta i razvoja, kao što su održiva potrošnja i proizvodnja, nisko-karbonski razvoj, zelena ekonomija i efikasna upotreba resursa, još uvijek u dovoljnoj mjeri nisu zastupljeni u crnogorskoj javnosti odnosno ovi koncepti nisu stavljeni u jasnu nadležnost nekog (ili više) resora.

6. Perspektive i preporuke za dalji razvoj

Na pragu Trećeg svjetskog samita o održivom razvoju koji će se održati od 20. do 23. juna u Rio de Žaneiru u Brazilu, Crna Gora se odlučila na pravac ozeljenjavanja nacionalne ekonomije kroz tri prioritetna razvojna sektora – energetiku, poljoprivredu i turizam, koji imaju najveće potencijale za sprovođenje mjera zelene ekonomije i stvaranje novih radnih mjesta. Dva dodatna pitanja na koja nacionalnim Tim za pripreme Crne Gore za učešće na ovom događaju treba da odgovori su efikasnost upotrebe resursa i očuvanje prirodnog kapitala, sa naglaskom na borbu protiv klimatskih promjena i stimulisanje nauke, obrazovanja i inovacija.

Kako bi se ovi ciljevi postigli, u narednom periodu nužno je napraviti određene promjene u usmjeravanju politike održivog razvoja. Neke od preporuka sadržane su u ovom poglavlju.

- Za pokretanje procesa ozeljenjavanja crnogorske ekonomije, nužan je pro-aktivni pristup države, kako u pogledu osiguranja mehanizama za integralno definisanje i uvezanu dodjelu nadležnosti za nove razvojne koncepte, kao što su održiva potrošnja i proizvodnja, nisko-karbonski razvoj, zelena ekonomija, efikasna upotreba resursa, društvena odgovornost kao i uključivanje svih društvenih aktera u njihovo sprovođenje.
- Pri reviziji Strategije, treba veću pažnju posvetiti demografskim trendovima u Crnoj Gori, naročito u kontekstu ravnomyernog regionalnog razvoja.
- Potrebno je učiniti značajne pomake na integraciji socijalnog stuba i zahtjeva kako u definisanju tako i u sprovođenju koncepta održivog razvoja.
- Učvršćivanje veze između poljoprivrede i turizma, koji su uz energetiku, sektori sa najvećim potencijalom za ozeljenjavanje nacionalne ekonomije, predstavlja jedan od ključnih preduslova za rast oba sektora kao i za smanjenje uvoza odnosno ostvarivanja nezavisnosti u domenu proizvodnje prehrambenih proizvoda.
- Kako bi se smanjila stopa nezaposlenosti i stvorio kadar za zelene poslove, neophodno je raditi na većoj uključenosti privrednog sektora, naročito malih i srednjih preduzeća u razvojne procese kao i adekvatnijoj povezanosti obrazovanja sa potrebama tržišta rada, naročito u domenu promovisanja stručno-srednjeg obrazovanja;
- U cilju stimulisanja inovacija, nužno je podstaći i osnažiti vezu između privrednog sektora i naučno-istraživačkog rada (naročito u domenu primjene postojećih patenata i rezultata istraživanja u biznisu), kao i znanje privrednika o dostupnosti i koristima učešća u projektima i fondovima EU.
- Neophodno je raditi na usklađivanju prostorno planske dokumentacije sa sektorskim politikama kao i na njihovoj pravovremenoj izradi, u skladu sa procedurama izrade procjene uticaja na životnu sredinu.
- U cilju stvaranja kritične mase za sprovođenje održivog razvoja, nužno je intenzivirati rad na edukaciji i podizanju svijesti svih društvenih struktura kroz obuke, javne diskusije i kampanje.

o posebnu pažnju treba posvetiti daljem unaprjeđenju obrazovanja za održivi razvoj sa naglaskom na kros-kurikularno sprovođenje tema održivog razvoja kako bi se osigurala njihova uključenost u sve, a ne samo u izborne predmete.

- Jačanje kapaciteta državnih i lokalnih službenika kroz obuke, ali i utvrđivanje meritornih procedura učinka i izdvajanje sredstva za njihovo sprovođenje, mora biti jedan od vodećih prioriteta u pripremama Crne Gore za članstvo u EU.

o U tom kontekstu, fokus treba da bude na jačanju kapaciteta na lokalnom nivou kroz direktne programe obuke, ali i kroz aktivniju ulogu nadležnih institucija na nacionalnom nivou u podsticanju mehanizama među-opštinske saradnje.

- Neophodno je raditi na poboljšanju statističkog sistema Crne Gore kako bi se omogućilo pouzdano, konzistentno i precizno praćenje napretka u svim oblastima razvoja.

o Pri reviziji Nacionalne strategije održivog razvoja, dodatno posvetiti pažnju reviziji opštih indikatora održivog razvoja.

- Nužno je raditi na uspostavljanju među-sektorskog mehanizma koji bi omogućio bolju komunikaciju između nadležnih resora u praćenju održivosti razvoja Crne Gore, njihovo informisanje o sektorskim aktivnosti kao i pravovremenu razmjenu informacija između organa koji dijele nadležnosti po pojedinim oblastima.

o u tom kontekstu, treba nastaviti unaprjeđivanje analize efekata propisa uključivanjem kriterijama održivosti, kao što je to praksa u EU.

